

УДК 821.161.2-1Шев

С. А. Цвілюк

**ФЕНОМЕН ІСТОРИЗМУ ПОЕЗІЇ
ГЕНІАЛЬНОГО КОБЗАРЯ**

У статті розглядається питання історичної проблематики у творах Т. Г. Шевченка, в яких з величезною силою поетичного зображення подані сторінки складної, часом глибоко драматичної історії українського народу, його боротьба за соціальну і національну свободу, йдеться про художнє осмислення геніальним поетом славних і героїчних сторінок історії українського козацтва та Запорозької Січі.

Ключові слова: історизм, епічні твори, національне відродження, духовність, поезія, Запорозька Січ.

Могутня постать геніального українського поета, художника і громадсько-політичного діяча Тараса Григоровича Шевченка, його унікальна творчість і революційна діяльність відіграють виняткову роль в історичній долі України. Великою мірою він ототожнений з життєдіяльністю усього українського народу, з його історією й культурою і є своєрідним символом його духовності й національної самосвідомості. У той же час Шевченко посідає особливе місце у світовій історії й культурі як виразник інтересів усіх народів, кожної гнобленої людини. Шевченкова поезія вже за його життя вийшла далеко за межі України і Російської імперії й набула загальноєвропейського та світового звучання.

Проте слід наголосити на характерній особливості творчості Шевченка: вона полягає у тому, що поряд з глибоко національною модерною поезією і прозою тематика його літературних та мистецьких праць охоплює широку палітру історії — вітчизняної й світової, проблеми політичної й національно-визвольної боротьби, біблійні й біографічні мотиви. Що стосується останнього, то важливо згадати слова поета з його біографії, написаної за рік до своєї смерті, 18 лютого 1860 року: «Історія мого життя складає частину історії моєї батьківщини». Це — одна з головних ознак Шевченкової творчості: як ніхто інший, він увібрав в себе допитливий розум дослідника історії свого народу, його національну історичну спадщину віків.

Історичною проблематикою літературної та мистецької спадщини Шевченка здавна цікавилися дослідники-шевченкознавці. Визначний український історик Володимир Антонович у присвяченій цій темі доповіді «Про відтворення історичних подій у поезії Шевченка», виголошеній 1 березня 1881 р на засіданні історичного Товариства Нестора-літописця, зазначав, що «поет відтворює живий і суцільний образ доби, оживлює і виводить перед очі читача окремі особи, цілі покоління» [5, с. 146].

Ще чіткіше й відвертіше з цього приводу висловився Іван Франко, підкресливши, що в своїх історичних поемах Шевченко заклав «основи історичної мудрості, яка в нього набагато глибша і вільніша, аніж у сучасних йому українських істориків» [6, с. 183].

Історичні події про славне минуле України, про героїчні сторінки козацьких часів та віковичну боротьбу українського народу проти іноземних поневолювачів, характеристики, що надаються видатним постатям минулої доби, — про все це у Шевченка говориться не академічною мовою, а відтворюється за допомогою образного поетичного слова геніального автора.

Показово, хоч це може здатися дивним: фактично вся українська історія дошевченкового періоду тією чи іншою мірою знайшла своє відображення в його епічних творах та віршах; майже кожен етап нашої минувшини, кожна історична дошевченкова епоха присутні на сторінках його «Кобзаря». Створюється враження, що все, що говорилося про історичне минуле нашого народу до Шевченка, — лише предтечі, все, що сказано після нього, — лише деталізація історичних процесів його послідовниками, поглиблення, поширення в науковій чи художній літературі того, про що сказано вже Шевченком. Геніальний Кобзар фактично стояв на початку не тільки сучасної української літератури і був творцем української літературної мови, але й, попри твердження окремих дослідників про нібито міфічність шевченкової спадщини, він значною мірою започаткував нову, реальну, історіографію України. Природно, незвичайну історіографію — у художній формі, адже Шевченко не був професійним істориком у вузько історіографічному розумінні; його творчість не була зорієнтована на акумуляцію історичних подій і фактів, їхню систематизацію й аналітичний виклад у хронологічній послідовності. Цього, справді, в його

творах читач не знайде. Але сутність історіософських підходів поета до осягнення і зображення реального історичного минулого України художніми засобами від цього не змінюється!..

Ось, скажімо, Шевченкова візія трьох значущих постатей, діяльність яких була у прямому взаємозв'язку з важкою історичною долею України, — Богдана Хмельницького, Петра I та Катерини II. Своє ставлення до цих трьох історичних осіб, до їхньої ролі у непростій, часом драматичній історії українського народу поет передав у знаменитій містерії «Великий льох». У зізнаннях-сповідях невинних душ геніальний поет висловив своє розуміння цілих епох драматично складної минувшини України.

Характерною особливістю, що відзначає Шевченкову творчість цього контексту, є глибоке знання поетом не лише вітчизняної історії, але й історії світової. В його творах фігурує широке коло історичних осіб, подій, фактів, термінологічних особливостей різних епох і народів. Від стародавнього Вавилону й оповитої легендами Троянської різанини та Варфоломіївської ночі в «Гайдамаках» («...там розлилось, / Не знать за що, крові широкее море») до Орської фортеці над Уралом; від *багрянлиці* до *тіари* — такий широкий роздол подій, термінів і часу...

Не може не викликати захоплення сам перелік імен історичних постатей, з якими зустрічаємося у Шевченківських творах. Це легендарні біблійні царі Іудеї Давид і Ірод; відомі своєю жорстокістю римські імператори Нерон і «кесар-кат» Декій; останній асирійський цар Ашшурбаніпал, знаменитий заснуванням стародавньої бібліотеки клинописних текстів; середньоазійський полководець Тамерлан, половецький хан Кубяк, татарський завойовник Ногай. На сторінках його творів згадуються два середньовічних Сигізмунди — імператор Священної Римської імперії, що вів війни з гуситами, і король польський, останній з династії Ягеллонів; італійська династія Медічів, володарів Флоренції та пап римських; добрим словом згадується античний філософ Сократ («грек добрий»). Цей перелік можна продовжити...

Та найчастіше, звісно, на сторінках Шевченкових поем і віршів зустрічаємося з іменами російських та польських історичних постатей різних гатунків — від царів та королів до безпосередніх гнобителів нашого народу, на кшталт «сатрапів-ундирів» київського, подільського і волинського генерал-губернатора,

реакціонера і самодура Дмитра Бібікова та його колегу — чернігівського, полтавського та харківського генерал-губернатора князя Миколу Долгорукова.

В реальних історичних умовах на праукраїнських теренах діють реальні історичні постаті: Великі князі Київські Олег, Ігор, Святослав; Рогніда — княжна Полоцька і дружина Володимира, хрестителя Русі...

Поет добивається історичної достовірності зображуваних подій завдяки використанню характерних стилістичних засобів, найменувань реалій глибокої минувшини, колористичних термінів, котрі свідчать про енциклопедизм його історичних знань, що репрезентують не тільки національну, але й елементи римської, грецької, іудейської історії.

Дослідники мають підстави стверджувати, що історичні тексти літописів, Старого і Нового Заповітів, біблійну міфологію, давньогрецькі й давньоримські запозичення, добре знаву старослов'янську мову, а також попередні культурні традиції староукраїнської книжної мови Шевченко геніально використав у творчому процесі, який знаменував собою утвердження нової української літературної мови на живій народній основі. На цьому багатому ґрунті поет будував оригінальну систему словесно-художніх засобів, здатних викликати широкі соціально-політичні асоціації й гострі художньо-емоційні відчуття. Його «Кобзар» й інші поетичні твори по-новому розв'язували «проблему народності літератури, питання літературної мови й стилю. Для українських письменників він («Кобзар». — С. Ц.) одразу ж набрав значення норми й зразка» [7, с. 30].

Відтворення Шевченком історичних подій української землі оживляли призабуту історичну пам'ять, воскрешали національний дух народу. «Цілком свідомий страшної віддалі між «своєю» Україною і реальною «Малоросією», — зазначає Євген Маланюк, — він з усім натхненням поета, з усім запалом своєї вогняної натури намагається заповнити ту історичну й соціальну порожнечу, що побачив на батьківщині. Він намагається... вдихнути історичне життя в завмерлий національний організм» [8, с. 37].

Власне, Шевченкова творчість тематично передусім пов'язана з історією України — як давніх часів, так і славної доби козаччини, гетьманщини, гайдамаччини, багатовікової

боротьби українців проти іноземних поневолювачів. Цю різногранну тематику охоплюють поеми «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Іржавець», «Москалева криниця», драма «Микита Гайдай», вірш «Заступила чорна хмара...» та чимало інших поезій. Головні герої цих творів — легендарний ватажок запорозьких козаків Іван Підкова, гетьмани Петро Дорошенко та «славний Полуботок», котрий зволів прийняти мученицьку смерть у петровських казематах за Україну, керівники козацько-селянських повстань Тарас Трясило, Северин Наливайко, Яків Остряниця, гайдамацькі ватажки Максим Залізняк та Іван Гонта... Всі вони — «святі месники», бо повстають проти неправедної влади, соціальної несправедливості, захищають бідних і гноблених.

Поміж історичних постатей, звичайно, бачимо також безліч «людей» — і «дітей України», і етнічних чужинців («москалів» та інших «німців»), хто тільки не проходить перед очима читача: козаки, лицарі волі, й «німі раби»; незламні духом і духовно «сліпі й глухі»; чесні «роботящі руки», носії високої моралі й убивці, шахраї, «п'явки», землячки «з циновими гудзиками»...

У поета, який ненавидів рабство національне й соціальне в усіх його формах і проявах, були складні відносини з тими історичними посталями України, хто представляв спольщену й зросійщену частину українського суспільства, хто йшов на службу до гнобителів його народу. У візії-притчі «Бували війни й військові свари...» наводяться імена представників давніх українських старшинських родів як уособлення зрадництва: *«Бували війни й військові свари: Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї; Було добра того чимало...»*

Шевченко недвозначно ставився з осудом політики гетьмана Богдана Хмельницького щодо Переяславського акту і приєднання України до Московського царства, що зрештою призвело до національної й соціальної неволі українського народу та позбавлення Україною власної державності. В той же час він співчував гетьманові Іванові Мазепі. Поет називає «славним» фастівського полковника Семена Палія, коли ідеться про те, що він самовіддано бився з ляхами, але засуджує його проросійську орієнтацію.

Важливо відзначити, що багатьом історичним подіям присвячені також відомі живописно-мистецькі твори Тараса Шев-

ченка як талановитого художника, маляра і графіка, якому в майбутньому буде присвоєно звання академіка. В основі живописних картин історичної тематики «Смерть Олега, князя древлянського» з часів Київської Русі, «Дари в Чигирині 1649 року», «Смерть Богдана Хмельницького» та інших лежали історичні факти й події.

Варто навести досить своєрідне свідчення про історизм творів Шевченка, дане в доповіді шефа III (жандармського) відділу графа Орлова Миколі I про Кирило-Мефодіївське товариство. Український поет і художник в ньому визнається «одним из важных преступников», і зазначається: «...Шевченко, любя пламенно свою родину, Малороссию, он, в напечатанных им книгах, с восторгом описывал дух прежнего казачества, наезды гайдамаков изображал в виде рыцарства, представлял историю этого народа, едва ли знаменитее всех историй, славу его называл всемирною, приводил песни украинские, в которых выражается любовь к вольности, намекал, что этот дух не остыл и доселе также в малороссиянах...» [4].

Звісно, твори епічного характеру, навіть коли поет намагається дотримуватись фактів, йти за дійсністю, це — міфологічні епоси, а не реалістична хроніка історичних подій. Це цілком зрозуміло. Та зрозуміло й те, що в основі епічних його творінь лежать проблеми історизму, глибокої історичної візії української минувшини. Більше того, поет цілеспрямовано збирав фактичний матеріал, маючи намір на основі власного історіософського бачення написати ґрунтовну працю з історії України, показати українському народові його справжню, не спотворену проімперськими істориками й ідеологами царизму, а славному й героїчну історію минулих віків. На жаль, цей задум йому не пощастило реалізувати, оскільки через арешт поета в 1847 році у справі Кирило-Мефодіївського товариства його архів було знищено, надалі ж можливості щодо збирання матеріалів для написання історії рідного краю у нього просто вже не було.

Джерела та література

1. Антонович В. Б. О воспроизведении исторических событий в поэзии Шевченко. Реферат, прочитанный на заседании Исторического общества Нестора-летописца. — 01.III.1881 / Владимир Бонифатьевич Антонович // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца. — К., 1888. — Кн. 2. — С. 145–149.

2. Франко І. / Іван Франко; Редакційна колегія: Є. П. Кирилюк (голова) та ін. ; Академія наук Української РСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. — К.: Наукова думка, 1976– 1986. — — Том 41 : Літературно-критичні праці (1890—1910) / Редактор тому П. Й. Колесник; Упорядкування та коментарі В. І. Кречотня, Т. Г. Третяченко. — К.: Наукова думка, 1984. — 682 с
3. Бородін В. Перше видання «Кобзаря» Тараса Шевченка: (Додаток до фототипного видання: Кобзарь Т. Шевченка. Санкт-Петербург. 1840. Въ типографіи Е. Фишера). — К., 1974. — 205 с.
4. Маланюк Є. Книга спостережень / Євген Маланюк. — К.: «Атіка», 1995. — 237 с.
5. Кирило-Мефодієвське товариство. Документи і матеріали у 3-х томах. — К., 1990. — Т. I, II, III.
6. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів: у 12 томах / ред. кол. М. Г. Жулинський; упоряд. та коментарі М. М. Павлюка та ін. — К.: Наукова думка, 2001 — Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи складені Т. Шевченком або за його участю. — 2003. — 632 с.
7. Шевченко Т. Г. Щоденник / Тарас Григорович Шевченко; пер з рос. О. Кониського; передм. та пер. поетич. творів В. Шевчука. — К.: Школа, 2003. — 271 с. — (Шкільна хрестоматія).
8. Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість / Іван Михайлович Дзюба. — К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. — 720 с.
9. Драгоманов М. П. Шевченко, українофіли і соціалізм // Михайло Петрович Драгоманов. Вибране. — К.: Либідь, 1991. — С. 327–429.
10. Тарас Шевченко: Документи та матеріали до біографії: 1814–1861 / за ред. Є. П. Кирилюка. — К., 1982. — 432 с.
11. Цвілюк С. А. Історична мудрість Великого Кобзаря. Історизм і соціально-політичний вимір епічних творів Тараса Шевченка / Семен Антонович Цвілюк. — О.: Маяк, 2008. — 312 с.
12. Цвілюк С. А. Шевченко і Гоголь: Геніальні виразники української історії і культури в епоху відродження нації. Історичний аспект / Семен Антонович Цвілюк. — О.: Астропринт, 2013. — 528 с.

Анотації

Цвилюк С. А. Феномен историзма поэзии гениального Кобзаря.

В статье рассматривается вопрос об исторической проблематике в произведениях Т. Г. Шевченко, в которых с огромной силой поэтического изображения поданы страницы сложной, временами глубоко драматической истории украинского народа, его борьба за социальную и национальную свободу, говорится о художественном осмыслении гениальным поэтом славных и героических страниц истории украинского казачества и Запорожской Сечи.

Ключевые слова: историзм, эпические произведения, национальное возрождение, духовность, поэзия, Запорожская Сечь.

Tsvilyuk S. A. Phenomenon of historicism of Kobzar's brilliant poetry.

The article discusses the historical perspective in the works of Taras Shevchenko, who presents pages of tough, sometimes deeply dramatic history of the Ukrainian people and their struggle for social and national freedom with tremendous power of the poetic image. The article deals with Shevchenko's artistic interpretation of glorious and heroic pages of history of the Ukrainian Cossacks and Zaporizhzhya Sich.

Key words: historicism, epics, national revival, spirituality, poetry, Zaporizhzhya Sich

Надійшла до редакції 17 лютого 2014 року